

ВІДТВОРЕННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК ПРИРОДНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Германюк Н.В., асистент
Вінницький державний аграрний університет

Розглянуто основні тенденції відтворення сільського населення і формування трудових ресурсів сільського господарства Вінниччини. Проаналізовано демографічний склад населення, розподіл постійного складу по віку, міграційні процеси. Визначено основні напрямки соціально-демографічної політики держави.

Високих результатів від трудової діяльності окремо взятої людини і суспільства в цілому слід очікувати в тому випадку, коли буде ефективно і раціонально налагоджений механізм відтворення трудових ресурсів.

Взагалі, відтворення – це безперервний рух і відновлення процесу виробництва. Включає відтворення матеріальних благ, робочої сили і виробничих відносин [4, с. 248].

Відтворення населення у вузькому розумінні – процес зміни поколінь в результаті природного руху (народження і смерті), в широкому розумінні – постійне відтворення населення на основі природного руху, міграції, переходів людей з однієї соціальної групи в інші.

Відтворення населення – один із головних процесів відтворення суспільства, постійне відтворення генерацій людей. Однак, ефективність суспільного виробництва залежить й від процесу відтворення ресурсів для праці, що являє собою «процес постійного і безперервного поновлення кількісних і якісних характеристик економічно активного населення» [1, с. 39-40]. Ресурси для праці є частиною населення і саме тому відтворення ресурсів для праці відображає стан і характер відтворення населення як частина цілого. Існує непроста залежність між динамікою чисельності всього населення і динамікою чисельності економічно активного населення. Суть зводиться до того, що збільшення (зменшення) чисельності населення призводить до збільшення (зменшення) економічно активного населення за інших однакових умов.

Процес відтворення трудових ресурсів відбувається в часі та просторі під впливом факторів, які визначають формування, розвиток, розподіл, обмін та використання трудових ресурсів. Даний процес розглянутий в працях багатьох науковців (О.О. Беляєва, І.А.Бланка, А.Я. Боярського, Ф.М. Волкова, Л.С. Дорошенко, В.Г. К.Т. Кривенка, Костакова, А.Є Котляра, С. Пиріжкова, А.Г. Новіцького, В.С. Савчука, С.Г. Струмліна, Г.В. Фокіна, К.І. Якуби та ін.) у вигляді взаємодії окремих фаз:

1. Виробництво (формування) трудових ресурсів. Ця фаза включає постійне відновлення трудових ресурсів на основі безперервного відтворення

населення (народження людей та досягнення ними працездатного віку), а також якісне вдосконалення робочої сили шляхом отримання людьми освіти, набуття спеціальності і певної трудової кваліфікації (зростання рівня загальної освіти і спеціальної підготовки, якісне вдосконалення трудового потенціалу).

2. Розподіл і перерозподіл трудових ресурсів за сферами зайнятості, по видах робіт, роду діяльності, підприємствах, організаціях, галузях народного господарства, економічних регіонах. Перерозподіл здійснюється у формі руху робочої сили згідно її попиту і пропозиції на ринку праці.

3. Обмін, в процесі якого відбувається з'єднання ресурсів праці та засобів виробництва. Учасниками обміну, з одного боку є роботодавець, а з іншого – власник робочої сили, який характеризується сукупним рівнем фізичних і духовних здібностей, необхідних для здійснення процесу праці.

4. Використання (споживання) трудових ресурсів полягає у його функціонуванні на підприємстві, в організаціях і в економіці країни в цілому, причому своє матеріальне втілення робоча сила отримує в кінцевому продукті праці.

Проте недостатньо вивченими залишаються окремі питання процесу відтворення, зокрема як природної основи формування трудових ресурсів в сільському господарстві.

Досліджуючи процес відтворення трудових ресурсів в сільському господарстві в умовах ринкової економіки, варто зазначити, що ми маємо справу з специфічним товаром на ринку праці – це робоча сила. А відтворення в сільському господарстві має свої особливості, пов'язані зі специфікою даної галузі, а також характерними рисами соціально-економічних відносин та устрою життя на селі.

М.Л. Юсупов під відтворенням трудового потенціалу сільського господарства розуміє складний соціально-економічний процес безперервного забезпечення галузі робітниками працездатного віку, що отримали спеціальну професійну підготовку і приймають участь в господарській діяльності підприємств і організацій аграрного сектора економіки, що проходить відповідні взаємопов'язані фази (виробництво, обмін та розподіл, використання), кожна з яких проходить певні стадії, що характеризують циклічність і безперервність даного економічного явища [6 с. 53-55].

Трудовим ресурсам сільського господарства належить важлива роль в підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва. І саме від того, наскільки раціонально сформовані ресурси до праці буде залежати економічний потенціал галузі і всього суспільного виробництва, темпи його розвитку, зростання соціального і культурного рівня життя працівників. Актуальність раціонального формування трудових ресурсів визначається також і тим, що в умовах обмеження джерел поповнення сільськогосподарського виробництва трудовими ресурсами, поряд з пошуками залучення в господарську діяльність додаткових джерел праці, немало важливе значення набуває виявлення резервів підвищення ефективності використання зайнятих в сільському господарстві працівників (що обумовлено такою особливістю як сезонність виробництва). Для вирішення зазначеної проблеми необхідно володіти інформацією про

кадровий потенціал сільського господарства, регіону і країни в цілому, що формується під впливом різних факторів і умов.

Джерела і форми відтворення трудових ресурсів залежить насамперед від демографічної ситуації, що склалася в Україні, а потім вже від суттєвих резервів розширення трудового потенціалу населення, до яких належать підвищення якості відтворення робочої сили і раціонального перерозподілу між галузями господарства, а також у плані технічного переоснащення галузей промисловості і сільського господарства, комплексної механізації ручної праці, в розвитку засобів так званої малої механізації.

Для визначення основних тенденцій відтворення сільського населення доцільно провести аналіз по слідуєчим напрямках:

1. Демографічний склад населення.
2. Розподіл постійного населення по віку.
3. Аналіз міграційних процесів.

На нашу думку, саме такий підхід дозволить найбільш ширше відобразити процес відтворення сільського населення і формування трудових ресурсів сільського господарства.

Національною особливістю нашої країни є те, що третина населення проживає в сільській місцевості, і це підсилює необхідність наукових досліджень щодо формування трудових ресурсів саме в цій сфері. Динаміку чисельності населення відображають дані таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Вінниччини
(станом на 1 січня)

Категорія населення	Роки						Відхилення у% 2007 до 2000
	2000	2002	2004	2005	2006	2007	
Все населення (постійне), тис. осіб	1797,1	1761,6	1729,2	1713,1	1694,5	1679,4	93,5
в тому числі сільське	968,9	953,2	923,9	908,9	891,6	875,4	90,3
Питома вага сільського населення, %	53,9	54,1	53,4	53,1	52,6	52,1	X

Так, за досліджуваний період чисельність населення зменшилась на 117,7 тис. чол. (6,5%), в тому числі сільського – на 93,5 тис. чол. (9,7%). Вінницька область має особливість, яка відрізняє її від інших регіонів. Вона із шести областей України, де питома вага сільського населення більша за міську. Так, питома вага сільського населення в регіоні складає 52,1%. Варто зазначити, що за досліджуваний період темпи скорочення сільського населення перевищують темпи скорочення всього населення на 3,2 відсоткових пункти, що свідчить про складну демографічну ситуацію в сільській місцевості.

Не варто забувати, що загальний закономірний процес скорочення чисельності і частки сільського населення (характерний абсолютно для всіх розвинутих країн) супроводжується наростанням кризових явищ в демографічному розвитку українського села, процесами депопуляції і кількісним погіршенням структури контингенту працездатного населення.

Динаміку зазначених процесів представимо за допомогою рисунку 1.

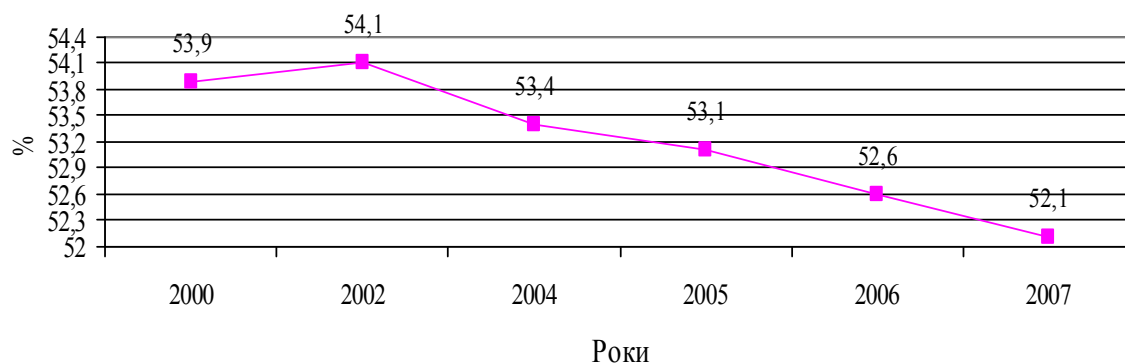

Рис. 1. Динаміка питомої ваги селян у загальній чисельності населення, %

Починаючи з 2002 року прослідковується чітка тенденція зниження питомої ваги сільського населення в його загальній чисельності.

Зменшення чисельності обумовлено, в першу чергу, природним скороченням населення. Так, на протязі 2000-2007 рр. 84,2% втрат припадає саме на цей чинник (таблиця 2).

Таблиця 2

Показники природного руху населення Вінницької області на 1 тис. населення

Показники	Роки						2007р. до 2000р., %
	2000	2002	2004	2005	2006	2007	
Кількість народжених, всього	8,4	8,6	9,0	8,9	9,6	10,0	110,7
у містах	8,2	8,9	9,9	9,6	10,5	10,7	126,8
у селах	8,6	8,3	8,2	8,2	8,8	9,3	97,4
Кількість померлих, всього	16,8	16,7	16,9	18,1	17,3	17,5	97,0
у містах	12,0	11,9	12,1	12,7	12,2	12,4	100,8
у селах	21,1	20,8	21,3	22,9	22,0	22,3	95,1
Природний приріст населення, всього	-8,4	-8,1	-7,9	-9,2	-7,7	-7,5	X
у містах	-3,8	-3,0	-2,2	-3,1	-1,7	-1,7	X
у селах	-12,5	-12,5	-13,1	-14,7	-13,2	-13,0	X
Кількість зареєстрованих шлюбів	5,8	6,6	5,7	6,8	7,5	8,9	143,8
Кількість зареєстрованих розлучень	3,3	3,6	3,5	3,8	3,6	3,8	107,8

Аналіз даних таблиці 2 показує, що в 2007 році в порівнянні з 2000 роком кількість народжених збільшилась на 1618 осіб (10,7%). Коефіцієнт народжуваності збільшився з 8,4 до 10,0 осіб на 1000 населення. Однак щодо сільської місцевості, то кількість народжених за досліджуваний період зменшується на 215 осіб (на 2,6%), в той час як коефіцієнт народжуваності в 2007 році склав 9,3%. На фоні підвищення кількості народжуваних негативно виглядає процес зростання рівня смертності. Коефіцієнт смертності у 2007 році

склав 17,5 особи на 1000 населення, що на 4,2% перевищує показник 2000 року (рис. 2). Особливо високий рівень смертності у сільській місцевості, де вказаний коефіцієнт дорівнює 22,3 особи на 1000 населення.

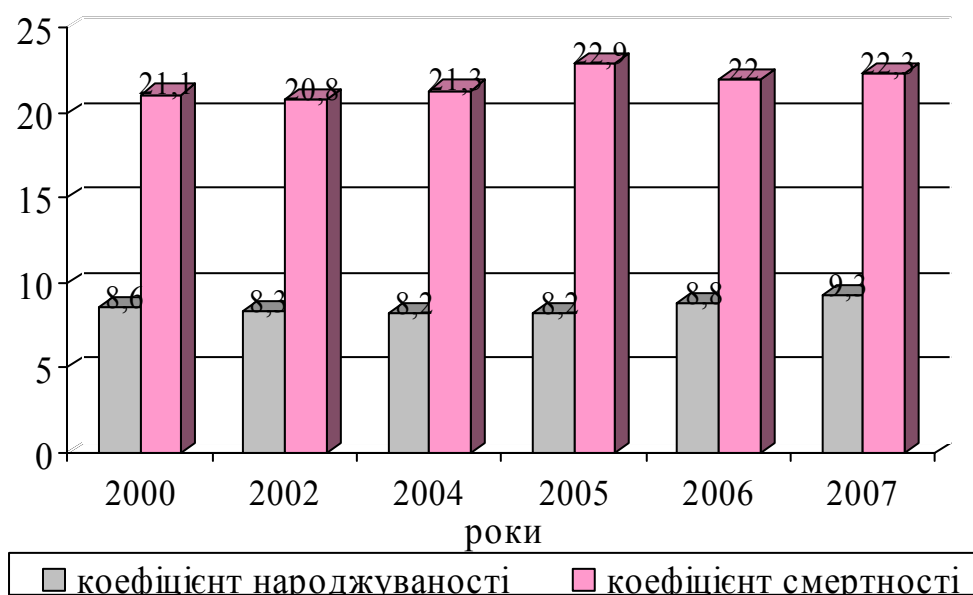

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів народжуваності та смертності населення у селах Вінницької області

Зрозуміло, що таке співвідношення народжуваності і смертності у Вінницькій області зумовлює від'ємне значення показника природного приросту. У 2006-2007 рр. населення регіону зменшується щорічно на 12,7 тис. осіб. І це дає підґрунтя стверджувати (коефіцієнт смертності у 2,4 рази перевищує коефіцієнт народжуваності), що на повноцінне відтворення сільського населення за рахунок природного приросту населення у найближчій перспективі сподіватись не варто.

Не сприяють природному приросту населення і тенденції, що склались у сучасному типі відтворення. В останні роки простежується деяке підвищення кількості зареєстрованих шлюбів, але в той же самий час і достатньо стабільний рівень розлучень.

Так, коефіцієнт шлюбності населення підвищився з 5,8 на 1000 населення у 2000 році до 8,9 на 1000 населення у 2007 році. Ситуація, коли кожний другий шлюб розпадається (коефіцієнт розлучень в 2007 році склав 3,8 на 1000 населення), не сприяє забезпеченню навіть простого відтворення населення. Причому слід зауважити, що невисокі темпи зростання реєстрації шлюбів і народжуваності пояснюється не тільки економічною кризою та скрутним моральним становищем багатьох українських сімей, але й багато в чому зміною ціннісних настанов у суспільстві, пріоритетною орієнтацією на кар'єрний та особистісний зріст.

Однією з важливих демографічних характеристик населення є його статева та вікова структура, що розглядається з точки зору потенційної

економічної продуктивності різних груп населення за ознаками статі й віку, тобто трудовою структурою населення.

Що стосується статевої структури, то у загальній структурі населення Вінниччини на 01.01.2008 р. 45,8% складають чоловіки, 54,2% - жінки. У середньому у Вінницькій області на 1000 жінок припадає 844 чоловіків. Дана ситуація, а саме дисбаланс у співвідношення статей, негативно впливає на процеси відтворення населення, адже в ідеалі на 1000 жінок мало б припадати не менше 960 чоловік. Така тенденція пояснюється багатьма причинами, одна з яких - менша тривалість життя чоловіків.

Зміни у віковій структурі сільського населення суттєво впливають на демографічні перспективи аграрного сектора і суспільства в цілому, на відтворення і розміщення робочої сили в сучасних умовах господарювання.

Досліджуючи процес відтворення сільського населення як природну основу формування трудових ресурсів села і сільськогосподарських підприємств, варто звернути увагу на показники структури розподілу населення за працездатністю (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка та структура сільського населення Вінниччини
(станом на 1 січня)

Вікова група	Роки					
	2000		2006		2007	
	тис. чол.	в% до загального	тис. чол.	в% до загального	тис. чол.	в% до загального
Сільське населення, всього	954,8	100,0	891,6	100,0	875,4	100,0
в тому числі у віці: молодшому за працездатний	178,8	18,7	153,8	16,9	148,5	17,0
працездатному	457,3	47,9	451,0	56,8	448,2	51,2
старшому за працездатний	318,7	33,4	286,8	26,2	278,7	31,8

Аналізуючи дані таблиці 3 бачимо, що у загальній кількості сільського населення Вінниччини в 2007 році 51,2% становить населення працездатного віку (активна його частина); 31,8% - населення старше працездатного віку (пасивна його частина), однак саме ця частина сільського населення може бути умовно пасивною, тому що багато сільських жителів-пенсіонерів є або безпосередніми учасниками виробничого процесу, або ж опосередкованими – на основі орендних відносин, у які вони вступають як власники паїв землі та майна, що задіяні у сільськогосподарському виробництві; 17,0% - населення, що молодше від працездатного віку (потенційна його частина).

В порівнянні з 2000 роком в структурі сільського населення Вінниччини зменшилась питома вага осіб працездатного віку на 2,0% при відповідному зменшенні непрацездатного, в той час як відбувається зменшення загальної чисельності сільського населення (за досліджуваній період чисельність сільського населення скоротилась на 63,2 тис. осіб або на 8,3%).

Вікову структуру сільського населення представлено на рисунку 3.

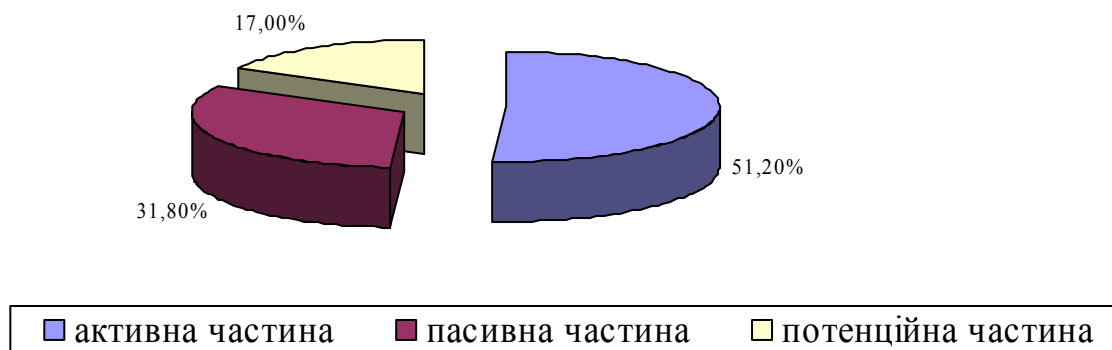

Рис. 3. Розподіл сільського населення Вінниччини на 1 січня 2007 р.

Характеризуючи вікову структуру населення Вінницької області [5], необхідно звернути увагу на порівняння вікового розподілу міського і сільського населення. Негативні тенденції постаріння властиві всьому населенню, особливо чітко це проявляється серед сільського населення. Якщо серед міського населення Вінниччини в 2007 році частка осіб старше 60 років складає 19,9%, то серед сільських мешканців вона дорівнює 31,8%.

Таким чином, щодо структурного складу сільського населення у Вінницькій області, спостерігається така особливість: потенційна його частина значно менша від активної і пасивної. Ситуація ускладнюється тим, що за оцінками лікарів і психологів, близько 80% сільських дітей мають ті чи інші відхилення від фізичної та психічної норми, що насамперед говорить про якісне погіршення стану людського капіталу нашої країни і що в край негативно позначиться на економіці вже в найближчому майбутньому. Що стосується стану здоров'я, то у сільського населення України в цілому він значно гірший, ніж в міського, і це є характерною вітчизняною особливістю тому, що в розвинених країнах світу навпаки – люди, які проживають в сільській місцевості, мають кращі показники щодо стану здоров'я, ніж ті, що проживають у містах [2, с. 65].

Негативні тенденції в демографічних процесах призводять до постаріння населення, що в свою чергу призводить до надзвичайно високого навантаження працездатних осіб (табл. 4).

На кожну 1000 осіб працездатного віку у міських поселеннях Вінниччини на початок 2008 року припадало 572 особи непрацездатного віку, у сільській місцевості – 932, в цілому по Вінницькій області демографічне навантаження на 1000 чол. працездатного віку особами непрацездатного віку становило 739 осіб. У порівнянні з 2000 роком даний показник склав 886 чол. Як бачимо з даних таблиці 2.4, демографічне навантаження зменшилось в цілому як для сільського, так і для міського населення, однак структура його значно погіршилася. Так, за досліджуваний період, навантаження населення працездатного віку особами непрацездатного віку зменшилось на 16,6%, це відбулось за рахунок зменшення навантаження дітьми та підлітками на 24,1% і зменшення навантаження особами у віці старшому за працездатний на 11,1%.

Таблиця 4

Демографічне навантаження у віковій структурі населення

Показники	Роки									Відхилення, у % 2008р. до 2000р.		
	2000			2006			2008			Всього	Міське	Сільське
	Всього	Міське населення	Сільське населення	Всього	Міське населення	Сільське населення	Всього	Міське	Сільське			
На 1000 осіб працездатного віку припадає непрацездатного, осіб всього	886	701	1088	759	567	977	739	572	932	83,4	81,6	85,7
в тому числі: осіб у віці молодшому за працездатний	374	359	391	298	260	341	284	251	322	75,9	69,9	82,4
осіб у віці старшому за працездатний	512	342	697	461	307	636	455	320	610	88,9	93,6	87,5

Тенденція, що склалася не є позитивною, адже скорочення осіб молодших за працездатний вік в майбутньому негативно вплине на забезпеченість підприємств, галузей і країни в цілому трудовими ресурсами.

На динаміку чисельності населення суттєво впливають також і міграційні процеси. Міграція населення має напрями – із сіл до малих міст, із малих міст до середніх і великих міст. Основну масу мігрантів складають особи працездатного віку, головним чином молодь. В цілому міграція населення – позитивне явище, оскільки сприяє обміну трудовими навичками і виробничим досвідом, розвитку особистості, впливає на сімейний стан і статеву-вікову структуру, веде до оновлення кадрів. Однак, закономірності, які склались у міграційних процесах, не сприяють розширеному відтворенню

За досліджуваній період (2000-2007 рр.) населення Вінниччини скоротилось на 117,7 тис. чол. (на 6,5%) і в 2007 році становило 1672,2 тис. чол. це відбувається як за рахунок природного руху, так і механічного руху. Порівнюючи із статистичними даними 2006 року, можна зробити висновок, що кількість населення скоротилось на 15,1 тис. чол. в тому числі за рахунок природного скорочення на 84,2%, міграції – на 15,8%.

З позиції вибраних критеріїв, для демографічної ситуації Вінницької області характерні такі особливості:

- скорочення темпів приросту населення, особливо в сільській місцевості, через зниження рівня народжуваності і значного підвищення смертності;
- посилення процесу старіння населення;

- рівень смертності і середньої тривалості життя населення знаходиться на рівні, що не відповідає основним соціальним задачам нашого суспільства і значно поступається показникам розвинутих країн;
- погіршення ситуації з шлюбами і зростання кількості розлучень;
- міграційні процеси не відповідають потребам соціально-економічного розвитку країни.

Деякі із перерахованих тенденцій носять довготерміновий характер і тому для їх вирішення потрібно розробити довгострокові і ціле направлені дії в першу чергу на рівні держави та регіональному рівні.

В іншому випадку несприятлива демографічна ситуація буде поглиблюватись і негативно впливатиме на соціально-економічні показники розвитку як окремих регіонів, так і держави в цілому.

Таким чином, аналіз показників природного і міграційного руху населення показав, що на сьогоднішній день на Вінниччині склалася несприятлива демографічна ситуація, має місце демографічна криза. Особливо загрозлива ситуація за демографічними показниками склалась в сільській місцевості. У цій ситуації напрями демографічної політики держави мають бути спрямовані передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення.

Акценти слід робити не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення. Необхідно сконцентрувати зусилля на вирішенні поточних і стратегічних завдань – економічному забезпеченні відтворення населення, належному соціальному захисті сімей з дітьми та осіб похилого віку, поліпшенні екологічної ситуації, популяризації здорового способу життя, забезпеченні доступності якісної медичної допомоги та освіти. Виконання зазначених завдань забезпечить перехід до сучасного режиму відтворення населення і підвищення тривалості повноцінного активного життя населення.

Література:

1. Богиня Д.П., Грیشнова О.А. Основи економіки праці: Навч. посіб. – 3-тє вид., стар. – К.: Знання-Прес, 2002. – 313 с., с.39-40.
2. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277 с., с. 65.
3. Мотивація праці та формування ринку робочої сили / О.А. Бугуцький, Г.І. Купалова, В.С. Дієсперов та ін.; За ред. П.Т. Саблука, О.А. Бугуцького. – К.: Урожай, 1993. – 416 с.
4. Советский энциклопедический словарь. / А.М. Прохоров, М. – 1990 с. 248.
5. Статистичний щорічник Вінниччини за 2007 рік. – Вінниця. – 2008. – 652 с.
6. Юсупов М.Л. Воспроизводство квалифицированных кадров сельского хозяйства на Урале // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2003. - № 7. – С. 53-55.